

"De sindssyges Paradis - træk fra psykiatriens historie"

© Elizabeth Oksholt 1998. Teksten må med kildeangivelse frit anvendes

Artiklen giver bl.a. en oversigt over psykiatriens historie i det 19. og 20. århundrede i Europa. Artiklen beskriver også teorier om sammenhæng mellem fysik og personlighed - teorier som eksisterede helt op til første tredjedel af det tyvende århundrede.

Artiklen er skrevet til en udstilling af klassiske psykiatriske bøger på Sct. Hans Hospital: "De sindssyges Paradis" - træk fra psykiatriens historie ved Elizabeth Oksholt

Indhold:

- Bogsamlingen i Kurhuset
- En yderst summarisk oversigt over psykiatriens historie i det 19. og de første årtier af det 20. århundrede
- Udseende og personlighed
 - Frenologien
 - Fysionomikken
 - Kretschmers teorier om legemstyperne
- Kurmetoder
- Gheel – de sindssyges paradis

Bogsamlingen i Kurhuset

Bistrupgaard, der siden 1816 var bleven mere og mere overfyldt, men i andre Henseender var bleven staaende uforandret paa samme Standpunkt som ved sin Grundlæggelse, var, da Selmer tiltraadte, mindst af alt en Mønsteranstalt; men een Ting var der dog, som den ihærdige unge Kandidat kunde bruge, og som forgæves søgtes andre Steder i Landet, nemlig et psykiatrisk Bibliothek, som takket være Göriches i denne Henseende overordentlig prisværdige Bestræbelse var vel forsynet med de nyere faglige Skrifter.

(Hjalmar Helweg, Sindssygevæsenets Udvikling i Danmark, s. 90-91)

I 1990 henvendte overlæge Karin Garde fra afdeling U sig til Fagbiblioteket med henblik på at få registreret og sikret den samling af ældre psykiatrisk litteratur, som stod på afdelingen. Samlingen omfattede ca. 800 bind, og opgaven med at registrere så mange bøger ville ikke være mulig, uden at der i en periode blev ansat endnu en bibliotekar. Jeg søgte derfor om at måtte an-

sætte en langtidsledig bibliotekar, og i 1991 lykkedes det at få stillingen besat. Registreringen påbegyndtes - på kartotekskort, da Fagbiblioteket desværre ikke på daværende tidspunkt havde et bibliotekssystem.

Da samlingen i sin natur var historisk, mente jeg, at registreringen kun ville være fuldkommen, hvis værkerne og deres forfattere samtidig blev placeret i psykiatrihistorien. Vi lånte derfor adskillige værker om psykiatriens historie, og søgte på denne måde at verificere de enkelte forfattere, hvorefter vi påførte kortene en oplysning om, hvor vi havde fundet en omtale af forfatterne. På denne måde kom jeg dybere ind i indholdet af værkerne, end man normalt gør ved registrering af bøger, og jeg opdagede, at det drejede sig om en utrolig fin samling psykiatrisk litteratur, som er yderst repræsentativ for europæisk psykiatri i det nittende århundrede.

Samlingen er siden blevet suppleret med ca. 100 bøger fra afdeling P, især retspsykiatriske værker fra begyndelsen af dette århundrede. Disse værker er registreret i en database i Fagbibliotekets edb-katalog, og det er hensigten, at også kortkatalogen efterhånden skal overføres til edb.

I 1993 modtog hospitalet 100.000 kr fra tipsmidlerne til restaurering af bøgerne, men da dette beløb slet ikke dækker restaurering af hele samlingen, vil vi også fremover søge penge til restaurering.

En del af samlingen er nu opstillet i Borgmesterstuen over afdeling U, og den lille udstilling, som dette hæfte omhandler, er etableret i håb om at den vil vække beskuerens interesse for samlingens indhold: psykiatriens historie.

En yderst summarisk oversigt over psykiatriens historie i det 19. og begyndelsen af det 20. århundredes Europa

Indtil slutningen af det attende århundrede bestod omsorgen for de sindssyge i Europa mest i indespærring i små celler eller i overfyldte rum i dårekister, og mange steder levede de sindssyge deres liv i lænker.

I 1790erne - kort efter den franske revolution - opstod imidlertid en reformbevægelse i Frankrig, hvor man fjernede de sindssyges lænker og forbedrede de anstalter, de boede i, så at de fik friere forhold og mulighed for at komme ud i frisk luft. En af initiativtagerne til denne reform var Philippe Pinel, og senere fortsatte hans elev J. E. D. Esquirol disse bestræbelser. Også i Italien og i England gryede de nye tanker ved henholdsvis Vincenzo Chiarugi og William Tuke, og efterhånden bredte bevægelsen sig til det øvrige Europa.

Hvor man tidligere stort set havde ment, at sindssygdom var en tilstand, der ikke effektivt kunne behandles, men som dog undertiden kunne helbredes af sig selv, mente man nu, at visse af de sindssyge var modtagelige for behandling. Derfor oprettede man mange steder nye sindssyge-

hospitaller eller reformerede de bestående således, at man kunne adskille de kurable fra de kroniske patienter. Pinel og Esquirol betragtede sindssygdomme som lidelser i nervesystemet, og de mente, at det velordnede sindssygehospital, hvor der herskede orden og disciplin, var det vigtigste helbredelsesmiddel.

I Tyskland opstod i begyndelsen af det 19. århundrede en ny retning inden for psykiatrien, som nok byggede på de omtalte reformer, men som udviklede sig i en grotesk retning. To vigtige repræsentanter for denne retning, som kaldes den psykiske, var J. C. Reil og J.C.A. Heinroth. Reil udtænkte den såkaldte kurmetode, hvor man skulle påvirke patientens nervesystem, for at kunne nå ind til dennes forestillings- og følelsesliv. Midlerne kunne være negative ved at fjerne ydre sanseindtryk (som total isolation) eller positive ved at påvirke sanser eller forestillingsliv. De positive midler kunne være behagelige eller ubehagelige virkninger som f. eks. henholdsvis nydelse af vin og piskning med brændenælder.

Reil var lærer ved universitetet i Berlin, og han kom aldrig til at praktisere sine fantasifulde metoder, men hans skrifter fik stor udbredelse og hans tilhængere lod sig inspirere af ham og indførte behandlingsmetoder, som vi i dag må betragte som den rene tortur.

Medens Reil ikke betragtede sindssygdommene som en moralsk lidelse, mente Heinroth, at de var et resultat af den syges syndighed, der bragte sind og tanker i ulave. Dermed var vejen bannet for at betragte straf som et egnet middel til at behandle sindssygdomme.

I modsætning til psykikernes opfattelse af sindssygdommene stod somatikerne, der mente, at sindssygdommene var udtryk for legemlige lidelser, enten i hjernen eller - som en af de mest fremtrædende repræsentanter for denne retning, Maximilian Jacobi mente - i kroppens øvrige organer. Dermed var straf og tvang urimelige som behandlingsmetoder, men dog stadig anvendt som midler til at skabe nogenlunde ro i anstalterne.

I England brød John Conolly fuldstændig med anvendelsen af tvang i sindssygeanstalten Hanwell i Middelsex. Ved at ansætte øget plejepersonale, som også blev oplært i at omgås sindssyge, ved at indrette hospitalet med smukke opholds- og sygestuer og ved et sikre, at lægerne fik tid til at samtale med patienterne lykkedes det Conolly at gennemføre sin no-restraint behandling, der kom til at skabe forbilledet for mange anstalter i det øvrige Europa.

I den sidste del af det 19. århundrede havde den somatiske opfattelse af sindssygdommene fået overtaget, parallelt med naturvidenskabens fremgang i medicinen og navnlig i neurologien. Gennem hele århundredet havde psykiatere opstillet forskellige systemer over sindssygdommene, og litteraturen med beskrivelser af og forsøg på at finde årsager til de enkelte sygdomme groede voldsomt i omfang.

Omkring århundredskiftet opstillede Emil Kraepelin sit system over sindssygdommene, der med grupperne dementia præcox (senere kaldet skizofreni) og den maniodepressive psykose lagde grunden til den moderne tids klassifikationssystemer.

På samme tid blev J. G. Mendels arvelighedslove kendt i videnskabelige kredse. Mange psykiatere i 1800-tallet havde teorier om, at der i sindssygdomme var et element af arvelighed. Disse teorier var baseret på iagttagelser af patienter, men det naturvidenskabelige fundament havde manglet. I 1865 publicerede Mendel sit banebrydende værk om arvelighed, baseret på eksperimenter med ærteblomster, men først omkring århundredskiftet blev hans resultater udbredt i forskerkredse, og dermed udgangspunkt for værker om sindssygdomme som resultat af arvelighed og degeneration. I Danmark udgav f.eks. den kendte psykiater A. Wimmer værker om disse emner. Desværre overså mange forfattere i denne periode betydningen af miljøforhold, og den stærke fokusering på arveligheden resulterede undertiden i racehygiejniske foranstaltninger, der i sin yderste konsekvens kunne ses i nazismens udryddelseslejre.

Med Sigmund Freud, der i 1890'erne påbegyndte sit omfattende forfatterskab, fik den psykiske opfattelse af sindssygdommene igen en betydningsfuld repræsentant, og således har også i dette århundrede den psykiske og den somatiske psykiatri-opfattelse stået over for hinanden.

Udseende og personlighed

Jeg vil se fede mænd omkring mig, mænd med glatte hoveder, der sover trygt. Den Cassius ser mager, hungrig ud; han tænker alt for meget; den slags folk er farlig. Gid han var federe. Jeg

frygter ikke; men hvis mit navn var underkastet frygt, da ved jeg ingen mand, jeg ville sky så stærkt som denne magre Cassius. Han læser meget og iagttar folk, han gennemskuer klart, hvad mennesker gør; han ynder ikke skuespil som du, og ej heller musik; han smiler sjældent, og smiler da, som spotted han sig selv og hånede sit sind, fordi det kunne bevæges til et smil af nogen ting. Sådanne folk som han har aldrig fred i hjertet, når de ser en overmand, og derfor er de meget farlige.

William Shakespeare:

Julius Cæsar, 1. akt, 2. scene

Forestillingen om, at der er en nøje sammenhæng mellem menneskers fysik og deres personlighed har i den europæiske kultur rødder tilbage til "lægekunstens fader" Hippokrates, som levede omkring år 400 før Kristus. Hippokrates opstillede en teori omkring legemsvæskerne slim, blod og sort og gul galde som årsag til sygdom, og denne teori (kaldet humoralpatologien) udbyggedes omkring år 200 af den romerske læge Galen med en teori om, at forholdet mellem legemsvæskerne var bestemmende for et menneskes temperament. De fire temperamenter betegnede han som det sangvinske, det flegmatiske, det koleriske og det melankolske temperament. Galens teorier dominerede lægekunsten helt op til 1600-tallet, hvor anatomiske studier kuldcastede teorien om de fire legemsvæsker, men Galens tanker har utvivlsomt levet videre som folketro. Ideen om, at der er en sammenhæng mellem fysik og personlighed, havde stadig en fremtrædende plads i psykiatrien i 1800-tallet og helt op i første tredjedel af dette århundre-

de, mest udtalt i teorier som frenologien, fysiognomikken og Kretschmers teori om kropsbygningens sammenhæng med personlighed og psykisk sygdom.

Frenologien

I slutningen af 1700-tallet havde den tyske anatom J. F. Gall (1758-1828) ved dissektion opdaget hidtil ukendte træk af hjernens opbygning. Ud fra sine studier opstillede han en teori om, at hjernen er sæde for psyken og at denne kan opdeles i egenskaber, som hvert har sit eget sæde i hjernen. Ved studier af udviklingen af de enkelte områder af hjernen kan man derfor vurdere en persons egenskaber, og da kraniet antager form efter hjernens udvikling vil studiet af kraniet vise personens egenskaber. I 1796 begyndte Gall at holde forelæsninger om emnet i Wien, hvor han praktiserede, men da de østrigske myndigheder forbød forelæsningerne, fordi ideerne stred mod den gængse religion og moral, forlod Gall i 1805 byen og begav sig ud på en to år lang rundrejse i Europa, som også bragte ham til Danmark. Efter rejsen nedsatte Gall sig i Paris, hvor han i samarbejde med en af sine tidligere studerende J. G. Spurzheim (1776-1832) videre- udviklede sine frenologiske teorier.

Frenologien fik mange tilhængere, bl. a. den engelske psykiater George Combe, der udgav flere bøger om emnet. Så sent som i slutningen af 1800-tallet havde teorien stadig tilhængere - her i Danmark udgav C. Otto bogen "Phrænologien", der helt støttede sig til Gall og Spurzheims værker. C. Otto redegør i bogen for kranieopmålinger fra i alt syv forbrydere, der blev dødsdømt efter et voldeligt oprør i Christianshavns Børnehus (en slags ungdomsfængsel) og sammenligner med en karakteristik af de dødsdømtes karakter. Ved den nøje sammenhæng mellem karakter og kranieform finder han teorien om frænologien bevist.

I bogsamlingen er flere værker om frenologi, og heraf er følgende værker udstillet:

Combe, Georg, 1788-1858 Elements of phrenology / Georg Combe. - 3. ed. - Edinburgh : John Anderson, 1828. - ix, 498 s. : ill. Combe, Georg, 1788-1858 Georg Combe's System der Phrenologie / Georg Combe. - Braunschweig : Friedrich Vieweg und Sohn, 1833. - XIV, 498 s. : ill. Gall, F. J., 1758-1828 Recherches sur le système nerveux en général, et sur celui du cerveau en particulier : memoire présenté a l'Institut de France, le 14 mars 1808 : suivi d'observations sur le rapport qui en a été fait a cette compagnie par ses commissaires / par F. J. Gall et G. Spurzheim. - Paris : F. Schoell, 1809. - VII, 277 s. Otto, C. Phrænologien : eller Galls og Spurzheims hjerne- og organlære i fuldstændig oversigt og i sine senere fremskridt med bidrag til dens nøiere kundskab og stadfæstelse / af C. Otto. - København : Fr. Brummer, 1825. - X, 408 s. : med tvende kobbertavler

Fysionomikken

Hvor frenologien brugte kraniets form til at bestemme personens karaktertræk lagde fysionomikken vægt på ansigtets form, bygning, udtryk og mimik, og undertiden også på andre legemlige træk. Fysionomikkens grundlægger er I. C. Lavater, der i 1775 udgav værket "Physiognomischen Fragmente" med illustrationer der skulle vise sammenhængen mellem udseende og personlighed. Teorien havde op gennem århundredet mange tilhængere - i udstillingen her vises et mere kuriøst dansk eksempel "Physiognomiske Studier" af Sophus Schack fra 1880, hvor forfatteren finder lighed mellem dyrearter og mennesketyper.

Schack, Sophus Physiognomiske Studier / af Sophus Schack. - København : Nyt Dansk Forlagskonsortium, 1880. - 115 + 170 s. : ill.

Også udstillet:

Neergaard, J. V. Forsøg til en pragmatisk fremstilling af læren om menneskets temperamenter : grundet fornemmelig paa kjendsgjæringer og egne iagttagelser / udarbejdet og offentligen foredraget af J. V. Neergaard. - København : i kommission hos Chr. Steen & Søn, 1850. - X, 360 s.

: Med otte portraiter

Neergaards værk er baseret på Galens fire temperamenter, men opererer også med adskillige blandingstemperamenter. Da værket er udgivet i 1850 har det naturligt nok opgivet ideen om de fire legemsvæsker, men kobler i høj grad temperamentet sammen med de fysiske træk - som f. eks ved beskrivelsen af "Udvortes Kjendetegn paa det sangvinske Temperament":

Legemsconstitutionen er som oftest temmelig opfyldt med Fedt og Safter; Aarerne ere udvidede af Blod, hvorfor Temperamentet har faaet Navn af det "fuldblodige" ... Øinene ere frie og muntre. Haarene ere fine og silkebløde...

Med en blanding af frenologien og fysionomikken som teoretisk baggrund skrev Cesare Lombroso (1836-1909) sine værker om den fødte forbryder, og navnlig de sindssyge forbrydere. Ved studiet af kranier og legemlige karakteristika mener han at kunne påvise træk, der er typiske for forbryderne, og han gennemillustrerer sine værker med eksempler på disse særlige træk

- selv gangen er tilsyneladende speciel for forbrydertyper. Lombrosos værker vakte stor interesse i samtiden, selv om de fleste psykiatere nok mente, at hans teorier var grundet på for lille et materiale - men de degenerationsideer, man også finder i hans værker, havde mange tilhængere i de følgende årtiers psykiatri.

I udstillingen:

Lombroso, Cesare (1836-1909) L'uomo delinquente : in rapporto all'antropologia, alla giurisprudenza ed alle discipline carcerarie / Cesare Lombroso. - Quarta ed. - Torino : Fratelli Bocca, editori, 1889. - 2 bd. - (Biblioteca antropologica-giuridica ; ser. 1, vol. 1)

Kretschmers teorier om legemstyperne

var baseret på talrige målinger af fysikken hos psykiatriske patienter og andre personer. Ud fra sit materiale opstillede han et system over fire legemstyper, den astheniske eller leptosome, den atletiske, den pykniske og den dysplastiske. Tilsvarende fandt han, at visse psykopatiformer skulle have relation til de fire legemstyper, således at schizofreni i 80% af tilfældene skulle forekomme hos den astheniske type, mens mani-depressiv psykose i et lignende antal skulle forekomme hos pyknikere. Atletiske typer skulle have lige stor risiko for at udvikle schizofreni som mani-depressiv psykose. Kretschmers system blev af samtiden betragtet som meget videnskabeligt, men blev snart opgivet som teori, da det var svært at eftervise systemets gyldighed.

I udstillingen:

Kretschmer, Ernst (1888-1964) Körperbau und Charakter : Untersuchungen zum Konstitutionsproblem und zur Lehre von den Temperamenten / von Ernst Kretschmer. - Siebente und achte verbesserte und vermehrte Auflage. - Berlin : Verlag von Julius Springer, 1929. - VI, 233 s. : ill.

Kurmetoder

Indtil år 1800 var den europæiske psykiatri præget af anstalter, hvor man indespærrede og undertiden lænkede de sindssyge uden at kunne tilbyde dem nogen egentlig behandling. Med Pinel og senere Esquirol i Frankrig, Chiarugi i Italien, William Tuke i England og J. C. Reil i Tyskland fremstod en ny generation af psykiatere, der ønskede at ændre anstalterne fra dårekestær til psykiatriske institutioner med et tidssvarende behandlingstilbud.

Denne ændring af behandlingsideologien fra ren tvangspræget opbevaring til et ønske om at behandle de sindssyge mere humant var et stort fremskridt - og det kan derfor i dag være svært at forstå, at de nye behandlingsmetoder flere steder kunne udvikle sig til den rene terror baseret på ideer om, at en voldsom påvirkning af følelserne kunne virke kurerende, eller at sindssyge var tegn på moralsk fordærv, der måtte ændres gennem (streng) opdragelse.

I bogen *Rhapsodien über die Anwendung der psychischen Curmethode auf Geisteszerrüttungen* / J. C. Reil. - Halle : Curtschen Buchhandlung, 1803. - 504 s; gør J. C. Reil (1759-1813) status over samtidens galehuse, og konstaterer at:

"Opretholdelsen af ro og orden er grundet på terroristiske principer. Pisk, kæder og tvangsmidler er på dagsordenen. Vogterne er for det meste følelseskolde pligforglemmende eller barske mennesker, som sjældent kan afholde sig fra at bruge prygl, når de skal styre de gale. De kan ikke føre lægernes planer ud i livet, fordi de er for dumme, eller fordi de ikke vil, fordi de er nederdrægtige nok til ved helbredelse at forudse tabet af en indbringende pensionær".

I samme bog redegør J. C. Reil for de kurmetoder, han mener vil kunne helbrede de sindssyge ved at virke på deres nervesystem - og det er svært at se, at de syge er meget bedre stillet med Reils behandling:

"Man hejser den syge op i en talje under en hvælving, så han som Absolom svæver mellem himmel og jord. Man afskyder kanoner under ham og nærmer sig ham under skrækindjagende anstalter med glødende jern. Man styrter ham i hvirvlende strømme, giver ham tilsyneladende i vilde dyrs vold eller lader ham flyve gennem luften på ildsprudende drager. Snart kan en underjordisk grotte, der indeholder alt det afskrækkende, som findes i helvedegudens rige, snart kan et magisk tempel, hvor en æggende Hulda stiger op under højtidelig musik, fremtrylle det ene ophidsende skue efter det andet." (oversættelse fra Anders Kelstrup: *Galskab, psykiatri, galebevægelse*. Kbh. 1983).

Reil har mange andre forslag til kurmetoder - de ubehagelige som sult og tørst, brækmidler, glødende jern, piskning med brændenælder, indpodning af fnat, dryppebad på den afragede isse, osv., osv. - og de behagelige som vin, opium eller samleje.

Reils ideer til kurmetoder var nok mere fantasifulde end praktisk gennemførlige, og Reil selv kom som ansat på et universitet aldrig til at praktisere dem. Men hans ideer fik mange tilhængere, og kurmetoder blev praktiseret mange steder. En af Reils ivrigste disciple var Ernst Horn, som var læge på Charié-anstalten i Berlin. Han indførte en streng disciplin, hvor patienterne blev udsat for forskellige ubehageligt kurmetoder, og levede i en nøje fastlagt timeplan. Patienterne skulle arbejde under tvang, og ofte var arbejdet helt unyttigt. Både kvinder og mænd blev tugtet under militære exercerøvelser,

hvor de gik rundt med trægeværer - men også de positive kurmetoder dyrkedes på Charité, med undervisning i tegning og maling, forskellige morskabs-spil eller en tur rundt i haven i vogn trukket af andre patienter.

Illustrationerne af kurmetoder i udstillingen er fra:

Horn, Ernst (1774-1848) Oeffentliche Rechenschaft über meine zwölfjährige Dienstführung als zweiter Arzt des Königl. Charité-Krankenhauses zu Berlin : nebst Erfahrungen über Kranken- häuser und Irrenanstalten / vom Ernst Horn. - Berlin : Realschul-Buchhandlung, 1818. - XII, 333

s. : ill.

I 1818 blev Ernst Horn afskediget fra Charité, fordi en kvindelig patient var død under et kur- ophold i den hornske sæk - en stor lædersæk som patienten fik over kroppen og som derefter blev surret fast om patientens ben.

Medens Reil og Horn foreskrev deres kurmetoder, fordi de mente, at de kunne påvirke patienternes nervesystem på en gavnlig måde, benyttede J. C. A. Heinroth lignende metoder for at straffe de sindssyge, som han formodede var ramt af sygdommen som et resultat af moralsk fordærv. Den moralske behandling blev udbredt i hele Europa, og også den første overlæge på Sct. Hans Hospital, J. H. Seidelin, anvendte denne behandlingsmetode. Seidelin tiltrådte i 1816, men efter en klage fra patienten Wilhelm Frydendahl, der blev støttet af flere ansatte på hospitalet, blev han opsagt i 1831.

I sin klage skriver Frydendahl bl.a.:

"Overlægen som jeg Sandheden tro maae tilstaa viste mig en særdeles Interesse, og fattede en saa besynderlig Tillid til mig, at han ei alene forklarede mig Grunden for enhver af hans Behandlingsmaader, naar vi gik sammen omkring paa Stuerne, men indviede mig endog i Aarsagerne til de Forfølgelser han leed af Directionen, Folks Bagtalelser om at han var en Bøddel - den Begunstigelse han nød af Cancelliet og hvormed han troede at kunde trodse Alles snak - ytrede altid for mig, at det var ond Villie, onskabsfuld og ond Tænkemaade, feilagtig Opdragelse, dum Arrogance, Drikfældighed og hemmelige Synder Sædeligheden betræffende, som være næsten de eneste Aarsager til Afsindighed, og som følge af dette Raisonnement betragtede han alle sine Patienter som i deres Ulykke selvskyldige og derfor strafverdige."

I udstillingen:

Heinroth, J. C. A. (1773-1843) Lehrbuch der Störungen des Seelenlebens oder der Seelenstörungen und ihrer Behandlung : von rationalen Standpunkt aus entworfen / von J.

Gheel - De sindsyges Paradis

Byen Gheel (i dag staves det Geel) i Belgien har en unik plads i den europæiske psykiatrhistorie. Det fortælles, at der siden 600-tallet har været psykisk syge i familiepleje i Gheel, men den første nedskrevne beretning om de sindssyge i Gheel stammer fra 1200-tallet.

Historien bag kolonien Gheels familiepleje er følgende:

Omkring år 600 levede en prinsesse, Dymphna, hvis forældre herskede over Oriel, en del af Irland. Skønt faderen ikke var kristen tillod han sin dronning at opdrage datteren i den kristne tro. Dymphna besluttede sig for at blive nonne, men inden hun nåede at gå i kloster døde hendes mor. Kongen sendte spejdere ud over hele landet for at finde en ny dronning, der var så smuk som den første, men de vendte tilbage med uforrettet sag - indtil et medlem af hoffet henledte faderens opmærksomhed på datterens skønhed. Kongen friede til sin datter, som i rædsel flygtede til fastlandet i følge med sin skriftefader, fader Gerebernus. Kongen fulgte efter, og fandt de flygtende ved Gheel. Han gentog sit frieri, og da Dymphna igen afslog, dræbte han hende og fader Gerebernus. De blev begravet i Gheel, og over deres grav blev senere rejst en kirke.

Dymphnas martyrium blev set som en triumf over de djævle, der måtte have besat hendes fader, og sindssyge fra omliggende provinser blev af deres slægtninge bragt til Dymphnas grav i håbet om, at det kunne hæve den besættelse, man mente var årsag til sygdommen. Da der fremkom historier om mirakuløs helbredelse blev Dymphna helgenkåret i 1247.

De patienter, der kom til Gheel, gennemgik et ritual på ni dage, hvor de blev ledt gennem kirken og måtte kravle gennem en tunnel under relikvierne af Sct. Dymphna. Hvis de ikke blev helbredt på de ni dage måtte de efter en tid gentage behandlingen, og da de jo i mellemtiden måtte have ophold et sted opstod den private indkvartering. Mange patienter, der ikke blev helbredt,

blev boende i byen, og de indgik efterhånden i familiernes hverdag. Nogle havde arbejde i de omliggende landbrug eller i byen, eller de deltog i arbejdet i husholdningerne, men mange var dog for syge til at kunne arbejde. I 1430 byggede kirken et lille hospital, men først i 1860'erne, hvor den belgiske stat havde overtaget administrationen af kolonien fra kirken, byggede man en egentlig psykiatrisk institution i byen, og den var kun beregnet for de aller- mest syge, der ikke kunne bo ude blandt familierne.

I 1860 var patienttallet ca. 800 blandt de ca. 10.000 øvrige indbyggere, mens det i 1890 var nået op på omkring 1800.

I 1800-tallet, hvor de ordnede asyler opstod, var der en livlig debat om Gheel som psykiatrisk institution, med begejstrede tilhængere og forbitrede modstandere. De fleste psykiatere betragtede ophold på et velordnet asyl som behandling i sig selv, og denne behandling kunne man selvsagt ikke tilbyde i Gheel. Til gengæld mente andre, at den deltagelse i det daglige liv og arbejde, som patienterne oplevede i Gheel, kunne være gavnlig. Nogle så en udbredt tvangs- vendelse i Gheel, andre mente, at sindssyge her levede under langt friere forhold end andre steder.

I sidste halvdel af århundredet stod de fleste europæiske asyler i den situation, at patienttallet langt oversteg det antal pladser, hospitalet var normeret til, og man måtte tænke nye tanker for at løse dette problem. Gheel gav inspiration til adskillige forsøg på at huse patienter uden for, men i nær tilknytning til anstalterne, men ofte strandede forsøgene på grund af mangel på familier, der kunne gå ind i dette arbejde. I Frankrig dannede brødrene Labitte en landbrugskoloni i Clermont, hvor man i tilknytning til en privatanstalt drev 2 store landbrugsejendomme ved hjælp af uhelbredeligt sindssyge og rekonvalescenter. Her levede patienterne under frie forhold og uden tvang af nogen art. På gårdene boede en læge, og anstaltens overlæge havde tilsyn.

I England udviklede man det såkaldte cottagesystem, hvor 1-3 syge boede i nærheden af anstalten hos gifte oppassere, der var uddannet på anstalten, eller hvor en oppasser boede sammen med 12-15 patienter.

I Tyskland ønskede psykiateren Wilhelm Griesinger, at der skulle være offentlig omsorg for alle ubemidlede sindssyge, og opstillede en firdelt model for sindssygevesnet: en universitetsklinik for akutte tilfælde, et landasyl for hele den store skare af kroniske patienter, en større landbrugskoloni i forbindelse med landasylet og endelig sindssygekolonier, dels hos beboere i omegnen som i Gheel, dels i cottager efter det engelske system.

Forslaget rejste ifølge Hjalmar Helweg "den Diskussion om Sindssygevæsenet, hvori Tidens mest ansete Psykiatere deltog, og som ved sit bitre og personlige Præg vakte en ikke ringe Opsigt". (Helweg s. 177). I århundredets sidste del knyttedes landbrugskolonier til mange tyske anstalter, og nye anstalter blev opført i et pavillonsystem, der på et landbrugsområde indeholdt lukkede afdelinger for de urolige, halvt lukkede for de friske tilfælde og små åbne pavilloner med fra 4 til 25 rolige patienter, der arbejdede i det omkringliggende landbrug.

Også i Danmark bredte interessen sig for landbrugskolonier, hovedsagelig fordi anstalterne efterhånden var helt overfyldte. H. P. Jensen, der var overlæge på Oringe udarbejdede en plan om at udstykke anstaltens jord i 26 husmandslokker og forpagte den ud til forhenværende opsynsfolk, mod at de tog patienter i pleje. Planen blev dog ikke ført ud i livet, da H. P. Jensen trak sig tilbage fra overlægejobbet pga. sygdom i 1876. Hans efterfølger skrinlagde sagen, men i 1890 fik Oringe en ny overlæge, Kr. Helweg, som havde studeret familieplejen i Gheel og forskellige landbrugskolonier, og han tog sagen op igen. I 1892 begyndte man at placere patienter i familiepleje hos anstaltens funktionærer, og i 1897 overtog anstalten driften af al sin jord, med i alt 70 beskæftigede mandlige patienter. Forsøgene med familieplejen døde snart hen, mens landbrugsafdelingen fortsatte ind i dette århundrede.

I årsberetningen fra Sct. Hans Hospital 1865 forkaster overlæge Valdemar Steenberg ideen om at oprette landbrugskolonier i forbindelse med Sct. Hans Hospital: han mener, at ideen om landbrugskolonier væsentligst er en modesag, medens man ikke har haft tid og ro til at tage dens skyggesider under alvorlig overvejelse. Han mener, at det væsentligste argument for disse kolonier er det pekuniære udbytte, og at det næppe ville blive stort i Danmark, hvor den største del af landbruget bliver udført ved hjælp af heste, og der ikke er brug for så mange hænder. I øvrigt er det ikke en idé for Sct. Hans, fordi alle patienterne er københavnere: "de fleste have derfor neppe tidligere haft en Spade i Haanden, de forstaa aldeles ikke at haandtere den, de ere ganske uvante til det Arbejde, der fordres af en Landbruger, de have Ulyst dertil og kunne i Begyndelsen ikke ret taale det".

Derimod ønsker Steenberg hospitalets areal udvidet, så at hospitalets haver kan skaffe som merarbejde til de mandlige patienter. Man har et hold mandlige patienter, der gennem flere år er blevet opøvet i havearbejde, men der er ikke arbejde nok til alle de patienter, Steenberg ønsker at beskæftige i havebruget. Desuden mener Steenberg, at det kan betale sig at udvide arealet, fordi hospitalet selv ville kunne forbruge det dyrkede.

I første halvdel af dette århundrede er der til forskellige danske sindssygeanstalter tilknyttet en form for familiepleje, men den får aldrig samme systematiske præg, som familieplejen i Gheel. Anstaltspsykiatrien fortsætter med at være den dominerende psykiatri i hele den vestlige verden, men i 60'erne opstår bevægelse mod anstalterne og med indførelse af distriktspsykiatri. Under denne bevægelse kommer Gheel igen i de medicinske tidsskrifters spalter, som repræsentant for en psykiatri, der nærmer sig den ny tids idealer - Gheel revisited!

Bøger om Gheel i udstillingen:

*Duval, Jules Gheel : ou une colonie d'aliénés vivant en famille et en liberté : charité sociale : étude sur le patronage familial appliqué au traitement des maladies mentales. - Paris : Hachette et Ce, 1867. - 440 s : Avec une carte de la commune de Gheel Helweg, Hjalmar De sindssyges Paradis / Hjalmar Helweg. - København : Vilhelm Trydes Forlag, 1917. (Optrykt i facimile u. å.) - 70 s. - (Medicinsk-Historiske Smaaskrifter ; 17) Tryde, Chr. Bemærkninger om Sindssygekolo- nier / af Dr. Tryde. - København, ca. 1863. - 38 s. - (Ugeskrift for Læger ; 2den Række, 40de Bind) Ved udarbejdelsen af dette skrift er anvendt følgende litteratur: [Aiken, Lewis R.: *Personality : theories, research and applications* / Lewis R. Aiken. Englewood Cliffs, Prentice Hall, 1993. 483 s. Beyerholm, Otto: *Psykiatriens Historie* / af Otto Beyerholm. København : Levin & Munks- gaard, 1937. 326 s. Hamre, Bjørn: *Wilhelm Frydendahl - en modig patient : Danmarks første patientklage anno 1829 i en Foucault'sk belysning* / af Bjørn Hamre ; i: *Social Kritik* nr. 40/41, 1995 s. 24-41. Helweg, Hjalmar: *Sindssygevesenets Udvikling i Danmark* / af Hjalmar Helweg. København : Jacob Lund, 1915. 213 s. Hunter, Richard: *Three hundred years of psychiatry 1535-1860* / Richard Hunter, Ida Macalpine. London : Oxford University Press, 1963. xxvi, 1107*

s. Kelstrup, Anders: *Galskab, psykiatri, galebevægelse : en skitse af galskabens og psykiatriens historie* / af Anders Kelstrup. København : Amalie, 1983. 319 s